

„Kuidas teil häbi ei olnud!“ hüüdis härra Maurus.
„Meil pärast oli,“ lausus Indrek nagu vabandavalt.
„Lible, kas sinul ka oli?“ küsis direktor.
„Oli küll,“ vastas poiss, nagu räägiks ta tõtt.
„Noh, siis on kõik hea,“ ütles direktor ja Slopaševi poole pöördunud, jätkas ta vene keeles: „Neil on häbi ja nad kahetsevad, et nad Puškini sünni puhul naersid. Aga andke neile andeks, sest noored ei tea, et sünd on sama raske ja tähtis kui surmgi. Meie vanad teame seda ja satume vaimustusse, aga neile ajab see naeru peale.“

Sellela lahkus direktor klassist.

„Ma tänan teid, lapsed,“ ütles Slopašev siis ja tah-tis midagi juurde lisada, aga sõnad jäid millegi pärast kurku kinni ja sellepärast tõstis ta ainult parema käe, tegi sellega mingisuguse liigutuse ja järgnes härra Maurusele, sest kell oli juba ammu helisenud.

Alles pärast tunde küsis direktor Indrekult nelja-silma all:

„On see tõsi, et teie ütlesite härra Slopaševile klassi ees, tema on purjus?“

„Ei,“ vastas Indrek, „vaid et tema on sagedasti purjus ja et see ei meeldi meile.“

„See oli väga hea,“ kiitis härra Maurus. „Mind ta ei kuula, ehk kuulab ta ometi teidki, vana häbeneb noort ikka enam kui teist omasugust. Muidu on ta ju tark ja hea inemine. Pealegi on ta venelane, kel tutvused. Üks vend Riias, teine Peeterburis, kus nende sõna mõjub. Niisuguseid on härra Maurusel vaja, mõistate? Sest kuidas me muidu elame, kui meil pole mehi, kelle sõna maksab!“

XVIII.

Puškini sünnipäev oli viimne sündmus, mis koon-das veel nagu kogu asutise; peale seda algas lagune-mine. Äkki oleks nagu kõigil huvi kadunud õppimise ja õpetamise vastu, mõeldi ja räägiti ainult sõidust ja oodatü päeva, mil võis oma pambu võtta ja minna.

Indrek oli juba ammu lubaduse andnud, et ta lä-heb kevadel kirjutaja juurde tagasi. Aga vähe puudus, et ta oleks viimisel silmapilgul oma otsuse muutnud, sest direktor pidi suvekuudel ära sõitma ja Indrek oleks jäänud ühes Ollinoga koduhoidjaks. Ramildagi oli nagu sellest huvitatud, sest ta ütles kord Indrekule:

„Papa tahaks, et teie jääksite suveks siia, sest teid ta usaldab, teid ja härra Ollinot. Aga siin on suvel vist hirmus igav — suur tühi maja, ainult Jürka käib ja vilistab. Ollinost pole ju seltsi, sest tema ei tee päe-vade kaupa oma suud lahti. Ja mina sõidan ka ära.“

See viimane lause tegi Indreku keeletuks, sest kui ta siiajäamisest üldse mõtles, siis tegi ta seda ai-nult selle pärast, kes praegu ütles, et ka tema sõidab. Jumal tänatud, et see teade veel õigel ajal saabus, nüüd teadis Indrek, et inimene ei pea kunagi oma lubadusest loobuma.

„Miks te midagi ei ütle?“ küsis Ramilda.

„Mul ei ole midagi öelda,“ vastas Indrek, omal sü-dames nagu valus haav.

„Teate, mis mina tahaks? Et te sõidaksite suveks ära,“ ütles Ramilda natukese aja pärast.

„Miks nii, preili?“ küsis Indrek.

„Mina ei taha, et teie siia jääte, kui mina ära sõi-

dan, sellepärast," vastas Ramilda. „Ja teate, kuhu mina sõidan? Saksamaale. Teie imestate muidugi. Aga ega ma siis ometi nii kergemeelne ole nagu ma räägin. Goethe on muidugi surnud, sinna pole midagi parata, aga mina võin siiski ometi sanatooriumi sõita. Ongi nõnda parem, sest siin pole mul niikuinii midagi teha. Seal saan ma ülesande: hakkan oma tervist parandama, sest muidu lähen ma enneaegu vanaks. Täna vaatlesin end peeglis ja kas te võite arvata, mis ma leidsin? Leidsin oma näost juba väikesed kortsud. Pisitillukesed küll, aga juba on! Kas te saate sellest aru? Ma pole veel elama hakanudki, aga juba näos kortsud! Ja siis mõtlesin ma: kortsud ongi sellepärast, et ma pole veel elama hakanud; aga las lähen Saksamaale, seal hakkan eluga peale, küllap siis kaovad need kortsud. Ja kui seal ka elu ei ole, siis... Teate, mis siis tuleb?" Ta astus Indrekule lähemale, vaatas talle suisa silma ja ütles siis: „Siis tuleb surm. Kuidas ta tuleb, seda ma praegu ei tea, aga et ta tuleb, seda tean ma kindlasti. Kas teie kardate surma? Ütelge päris otsekoheselt, sest niikuinii läheme kauemaks ajaks lahku. Ajab ta teile hirmu peale?"

„Ei," vastas Indrek.

„Kas tõesti?" päris Ramilda uskumatult.

„Tõepoolest," kinnitas Indrek. „Ta ei tule mul meeldegi.“

„Aga minul tuleb," seletas Ramilda. „Mõnikord ma ise tuletan ta meele. Mul oli kord sõbranna — see oli mu ainuke — ja tema suri ära. Mina käisin teda surnult vaatamas ja suudlesin teda otsa ette, lugesin enne issameie ja siis suudlesin. Kui ma nüüd tahan surma elavalt meele tuletada, siis mõtlen ma ikka seda suudlust. Et iseennast surnuna mõelda, teen ma nõnda: lähen peegli ette, seisan seal ja vahin iseendale tardunud pilgul näkku; siis sulen silmad, ajan huuled torusse — sõbrannat suudlesin ma nõnda — ja suudlen iseend peeglis. Külma peegliklaas toob judinad kehale, niisukesed õudsed ja head, ning ma mõtlen: see külm oli minu enese otsaesine, surnul on ka niisuke külm ot-

saesine; tähendab, mina olen surnu-külm, olen surnud. Ja ma ei julge enam silmi avada, sest ma kardan näha iseend peeglis surnuna. Pöördun hirmunult kõrvale, viskun käsikaudu sohvale, peidan pea padjusse ja ainult nõnda saan silmad uuesti lahti. Kui te teaksite, misuke rõõm see on, üksi olla ja tunda, et alles elad, et olid just praegu surnud, aga tõusid tervelt üles, surnust üles. Tädi ei saa sellest midagi aru. Kas teie saate?"

„Mina saan," vastas Indrek.

„Mis te saate sellest aru?" küsis Ramilda.

„Õelda seda ei oska, ei saa, aga ma tunnen, et saan midagi aru," seletas Indrek.

„Eks ole?" kinnitas Ramilda. „See oleks nagu kugasgil kukla taga või selja peal, sellepärast ei oska seda õelda. Enne peab tulema otsaette, lagipähe või ka nagu rinnale, siis saab õelda. Aga see surm ja surnust ülestõusmine ei tule sinna. Sellepärast tunned ainult, et oled surnud ja tõused üles, muud midagi. Ning ma mõtlen: kuidas küll Kristus üles tõusis, kas ka nõnda või kuidagi teisiti? Mis teie arvate selle kohta? Õelge ruttu, ma tahaks nii väga teie arvamist kuulda.“

„Seda ma ei tea," vastas Indrek.

„Muidugi ei tea; ka mina ei tea, aga arvata võib ikka. Arvata võib kõike. Mina näiteks ei tea ju põrmugi, kas ma kunagi mehele lähen või kellele ma lähen, kui ma lähen, aga ometi mõtlen ma mõnikord: mis oleks, kui vürst oleks minu mees? mis ma siis teeks? mis ma elaks? Mis ma teeks, kui mu mees hakkab riistu purustama? Ja teate, mis ma teeks: mina annaks ise talle riistad kätte, ütleksin: säh, võta, purusta, armas mees, kui sa muidu ei või. Teeksin kapiuksed lahti ja laoksin sealt kõik lauale, et mehel oleks lõhkuda. Ole ainult hea ja purusta, sest sina oled mu isand ja käsikija, oled majas peremees. Kas te usute, et mina midagi selletaolist teeks!"

„Ei tea, tõesti ei tea," vastas Indrek vaikselt, nagu oleks talle liiga tehtud.

„Ikka ei tea, ei tea," osatas Ramilda ägedalt. „Kris-

tuse ülestõusmist ei tea, vürsti ei tea. Aga mina tean! Mina tean, et see pole kellegi mees, kes südametäiega hakkab riistu lõhkuma; nõnda teeb ainult minu tädi, kui ta läheb papaga hirmus riidu. Siis purustab ta kõik, mis kätte juhtub, ja nutab pärast, et mõtle, mis see kõik maksab. Mees tuleb südametäiega kallale, see on õige mees. Kui vürst oleks tol korral tädile kallale läind, siis oleks ta olnud see õige. Ta oleks võinud minulegi kallale tulla, sest mis oli minul temaga siis rääkimist, aga ka seda ei teind ta. Ma just mõtlesin, et tuleb kallale, aga ei! Lõhkus ainult, lõhkus vanu riistu! Nüüd te teate, mis ma niisugustest meestest arvan, nagu vürst. Aga Kristuse ülestõusmisest ei taha ma teiega rääkida, sest see on patt, ütleb tädi. Minu surnust ülestõusmine on ka patt, sest ükski ei tohi enne tõusta, kui Jeesus laseb viimsel päeval pasunaid puhuda, siis. Üldse ei pea ma teiega kõnelema, sest teie hukutate mu patujuttudele, ütleb tädi.“

„Preili, ma ei hukuta ju, ma ei lausu sõnagi,“ kaitseb end Indrek.

„Just nõnda te hukutategi: ise ei räägi, lasete mind, ja nõnda see tulebki siis.“

„Ma ei oska ju nii ilusasti rääkida kui teie,“ ütles Indrek nüüd.

„Ei oska nii ilusasti...“ kordas Ramilda, nagu tahaks ta osatada, küsis aga siis äkki elavalt: „Kas tõesti räägin ma ilusasti?“

„Minu meelest küll.“

„Ausõna?“

„Ausõna,“ kinnitas Indrek.

„Kui ilus see teist on, et te seda mulle ütlesite,“ lausus Ramilda nüüd nagu mingisuguses ekstaasis. „Ometi ükski inimene, kes minus midagi leiab! Aga seda ei ütle ma ühelegi hingele, Saksamaal ka ei ütle. Ja teie ärge öelge ka, ega?“

„Ei ütle,“ lubas Indrek ja tundis millegi pärast äkki häbi.

See oli nende viimne kõnelus, ainustki sõna ei vahetanud nad peale seda. Selle muljega Indrek kodu

poolegi sõitis, mille järele tundis nagu igatsust. Aga kaua aega ei saanud ta mõttest lahti, et nad viimaseks olid rääkinud surmast, nagu peaks see midagi tähendama. Alles hiljem mõistis Indrek, et see võis ometi midagi tähendada. Jah, juba siis võis see midagi tähendada, ainult tema ei teadnud seda siis. Tema mõtles vagunis istudes ainult: Ramilda rääkis surmast, tähendab — ta on küllalt tõsine; tema rääkis minuga surmast, tähendab — ta võtab ka mind küllalt tõsiselt. Nõnda mõtles ta ja märkas äkki et ta kunagi varem pole Ramildat nii selgesti näinud, kui vagunis istudes, mille vuravad rattad viisid teda ruttu temast kaugeemale. Täni oli Indrek temast ikka nagu mööda vaadanud, aga nüüd, kus ta temaga juba surmast rääkinud, vaatas ta temale otseteed silma. Ja ennäe, Ramilda silmad polegi nii sinised, nagu ta täni arvanud, vaid neis oleks nagu midagi rohekat ja ajuti ka muid värve. Rääkimisel ilmub neisse mõnikord nii soe läige, et võimata on neile otseteed vastu vaadata, ja siis tunduvadki nad üsna sinistena. Jah, siis küll, sest siis pöörad sa pilgu kõrvale. Aga kui natukese aja pärast talle uuesti otsa vaatad, on see hiljutine helk kadunud ja Ramilda silmad on siis nagu väikese lapse silmad — suured, ümmarikud ja tõsised, nii suured, et Indrekule tundub, suuremaid silmi polegi või kuigi oleks, siis poleks neid tarvis. Nagu suugi! Milleks peaks ta veel suurem olema, ta ulatub naerdes niikuinii peaaegu kõrvuni. Ja et ta tõsisena võib ajuti peaaegu nõobina koonduda pisut liiga pika nina alla, sellest ei ole midagi; sest miks peaks ta just alati nii kaugele ulatuma, kuigi ta punktus nagu verine haav. Vahete-vahel võib ta ju ometi väiksem ja kahvatum paista, võib isegi nagu sinaka helgi omandada, mis heitub üle kogu näo, eriti silmalustele. Peasi, et otsaesine jääb alati ühtlaseks ja valgeks. Siia ei saa midagi peatuma jääda kumeruse tõttu, vaid veereb ära, läheb üle meelekohtade juustesse, mille hakul paistavad peened sinised sooned. Naerdes muutub otsaesine nagu veel kumeramaks ja siis ei suuda naergi seal peatuda, mis valdab muidu

kogu nägu, kogu olevust, — niisugune imelik otsaesine on Ramildal. Ja sedagi näeb Indrek alles nüüd. Muud ei näe ta midagi, ehk olgu siis, et peent kaela, milles tunduks nagu tuiksoone lööke, sest madalamale pole Indreku pilk kunagi langenud, kas häbi või kartuse pärast, mõni seda teab. Iseasi, kui vaadata selja tagant, siis küll, sest seal näeb ta juuksetompu, mis peenele kaelale nagu liigseks koormaks, näeb labaluid liikumas riiete all, näeb kitsaid õlgu ja nõrka keha, mis tunduks imelikult pikana, kui talle piiri ei paneks pisut liiga rasked puusad, kust pilk kargab kärmesti jalgele, pahklule, et näha, kas need on küllalt tugevad kandma nendele laotud koormat. Aga Indrek arvab, et jalg oleks võinud olla tugevam ja kindlam, kui juba kord on antud niisugused puusad, sest muidu saad millegi pärast nukraks, meel läheb hellaks ja sa ei tahakski muud, kui vaadata neid nõrku jalgu, hellatada neid pahkluid, mis on alati ühesugused avalikud ja otsekohesed, mitte nagu värvis ja suuruses muutuvad silmad ja suu. Jalad harmoneerusid nagu igavesti sileda, valge ja kumera otsaesisega ja sellepärast peatub Indreku pilk neil kõige kauemini, püüab neid nende välgatudes pika kleidi alt. Veel siiski, kui ta hakkas vastu ööd raudteejaamast jalgsi koju minema, pamp seljas, nägi ta neid jalgu metsa vahel ja tukkuva rukki ääres kõnniteil enda ees, jalgu ja otsaesist, nagu kõnniks Ramilda tagurpidi, silmad tema poole, aina tema poole. Nõnda oli nii imeiline minna kodu poole vastu ööd. Alguses tõttas ta, aga siis tundis, et pole vähematki mõtet tõttamiseks valges kevadeöös, kui kukub kägu peaaegu hommikuni, kus algab uue hooga, ja kui karjub rääk ning tuhat soolindu käo väsid. Astud ainult nagu poolunes ja kogu keha täidab magus uim, millest võpatad, kui üle tee hüppab heidutatud jänes või haugatab kuski värava taga äkki koer.

Päike on juba ammugi loojas, aga taevas on alles avar ja kõrge, nii kõrge, et temani ei küüni ükski aur, mis tõuseb helevalgena põldude äärest niitudelt. Jõuab küll paiguti rukkini, jõuab küll mõne taluõueni, kus

ahmib sülle õitsvaid sireleid ja pihlakaid, aga taevani ei jõua, väljamäe kõrgema tipunigi ei jõua, kust on ikkagi veel tükk maad taevani. Ka Indrekust hoidub ta pelglikult eemale, nagu oleks ka temas pisut seda kõrget taevast. Näed, et seisab teine kuski nõlvaku ääres teel, aga niipea kui saad sinna, on ta juba läinud — ootab ja hukutab sind teises paigas. Sügisel, siis läheb ta ligi, siis tuleb ta ise sulle vastu ja kahmib su sülle ühes halli taevaga, nagu oleksid sa mõni õitsev si-relipõõsas taluõuel, kus haugatab võõras koer.

XIX.

Ka kodu võttis Indrekut vastu võõras koer tigea haukumisega. Suure vaevaga, tubli malakas peos, pääses ta rehealuse väravateni, avas need ja sulges nad enese järel uuesti, kuna koer jäigi väravate taha tema jälgi nuusutama ja haukuma. Imelikult ja õudselt mõjus Indrekusse see tige võõras koer koduvärvas ja kaua lamas ta lakas heintel ristseliti, oodates asjata und. Kui muutlik on ilmas kõik! Viimaks ometi uinus ta ja ei ärrganud enne, kui isa tuli keskhommikul hobustele lakast heinu võtma.

„Ah sina olidki see, kellega koer öösel nii kurjasti tõreles,“ ütles isa Indrekule. „Pidin ikka tulema vaata, aga uni oli nii magus, ei viitsind. Mõtlesin, et on ta, kes ta on, või ta varas ikka on.“

Ise ajaš ta käed laiail ja kraapis heinu kokku, et käputäit läbi augu hobustele redelisse visata. Ja Indrek, kes istus alles põhul, kus ta maganud, pani esimest korda õieti tähele, kui kange on isa selg küürutades ja kui kõnksus tema haarakile aetud sõrmed. Eriti torkasid just need viimased talle silma. Kui isa redelile lähenes, et alla minna, astus Indrek talle lakaotsale vastu ja sirutas käe teretamiseks.

„Õige jah,“ ütles isa, „me pole veel kätt andki, kange töötegemisega unustad selle asja.“

Ka teretades pani Indrek isa kõnksus sõrmi tähele ja, kui ta mööda redelit alla läks, lausus ta endamisi, nagu oleks ta leidnud mingisuguse uue elutõe:

„Kõnksus mis kõnksus, selles pole kahtlust.“ Aga see polnud ainuke elutõde, millega Indrek kodu kokku puutus. Emal paistis teretamisel silmis niipalju

rõõmu, aga ometi pööras ta pilgu pelglikult kõrvale, nagu häbeneks ta seda nukkervalusat joont, mis piirles tema naeratada püüvva kahvatunud, koltunud ja luge-matu hulga peente kortsudega kaetud suu ümber. Indrek oli seda suud niipalju kordi näinud, aga niisuguse-na nägi ta teda täna esimest korda. Ja millegi pärast tundis ta, et sellega, kel niisugune suu, ei pea midagi rääkima või olgu siis, et on midagi tõsist, nukrat, ras- ket. Nõnda polnudki tal emale midagi öelda, kui aga kõige tühisemat, labasemat ja ebatarvilikumat. Ka ema otsis nagu asjata juttu. Alles siis, kui nad kahekesi jäid, ütles Indrek:

„Küll on isa käed kõnksu jäänd.“

„Ema võpatas nagu kogu kehast, pöördus ümber, vaatas pojale otsa ja küsis:

„Kust sa seda võtad?“

Omal oli nii hell helk silmis ja suud piirlev valus joon oleks nagu pisut vähenenud.

„Nägin, kui ta lakas heinu kokku kraapis ja mööda redelit alla tuli: sõrmed ei paindunud ümber pulkade, ainult redeli sammastest said nad veel õieti kinni,“ seletas Indrek.

„Ema pööras näo kõrvale ja jäi oma vimmas pihaga nõnda poja ette seisma. Ja äkki viirastus Indrekule mingisugune ammumöödunud sündmus, sest ka seal oli ema seisnud samuti vimmas pihaga. Aga tol korral oli see keset õue, pool haokubu süles.“

„Ah sammastest said veel?“ lausus ema, segades poja nägemust.

„Jah, sammastest said,“ vastas see.

Alles natukese aja pärast küsis ema:

„Kas sa siis seda alles nüüd nägid?“

„Just täna hommikul esimest korda,“ vastas Indrek.

„Aga see on ju ammugi nõnda,“ seletas ema, „sa pole ainult tähele pannud. Teie ükski ei pane seda tähele. Aga näe, kui said linna kooli, läksid silmad lahti. Koolis läksid lahti.“

„Arvad sa tõesti, et koolis,“ kahtles Indrek.

„Aga kus siis,“ vastas ema ja vaatas pojale otsa.“

„Ikka koolis, kus siis mujal. Kool ja kroonu, need teevad silmad lahti. Kas Andres nägi isa vanadust või tema rasket orjust, kui oli kodus? Ei näind. Aga nüüd näeb. Nüüd näeb seda tuhande versta tagant ja kirjutab. Kui isa seda lugese, pühkis ta mitu-setu korda silmi. Ajas küll prillide süüks, ütles, et liig kanged teised; aga ei see olnud prillide kangus, vaid noore Andrese kiri. Sest mõni päev pärast kirjalugemist ütles isa: „Andresest saab ehk veel asja, kroonu teeb ehk teisest seal veel mehe.“ Nii et isa, nagu näha, loodab, et küll tuleb Vargamäele tagasi, las ta saab aga kroonust lahti. Ega ta sinule pole kirjutand?”

„Ei, vastas Indrek.

„Vana sauna Madiski arvab, et las sikutab mõni aasta kroonu rinnust, küllap siis tuleb hea meelega Vargamäe setukatele looka peale panema. Kui ta ometi tuleks!”

„Küll ta tuleb,“ lausus Indrek lohutuseks.

„Ei ta tule,“ ütles Ants, kes kuulnud Indreku ja ema viimaseid sõnu. „Ei mina usu, et tuleb.“

„Mine nüüd sina oma usuga,“ vastas talle ema. „Muud polegi kui aga: ei ta tule, ei ta tule. Nõnda muidugi ei tule, kui kõik ajavad üksisõnu: ei ta tule, ei ta tule.“

Ja Indreku poole pöördudes kaebas ema:

„Ants on nagu arust ära, aina kinnitab, et Andres ei tule. Just kui oleks teisel kahju või kade meel, et Andres võiks ehk tulla.“

„Ema, jäta ükskord oma kahju ja kade meel,“ vastas Ants. „Minul pole Andrese tagasitulekust sooja ega külma, sest kui mina kord kroonu lähen, siis ei tule ma enam kunagi Vargamäele tagasi, see on kindel. Ma ei tuleks isegi siis mitte, kui isa Vargamäe minule pakuks.“

„Kuula nüüd,“ ütles ema, kuna omal huuled värisema ja vesi silma tikkus. „Nõnda räägib ta alati, kui Andresest jutt tuleb. Isegi isale ütles ta kord seda, nii et pidi virutada saama.“

„Kuhu sa tahad siis minna või mis sa mõtled te-

gema hakata?“ küsis Indrek vennalt, kes oli talve jooksul nagu täieks meheks sirgunud.

„Seda ma praegu ei tea,“ vastas Ants, „aga küllap leidub ilmas ka seda, mis mina tegema hakkab. Ma lähen ükskõik kuhu ja teen ükskõik mis.“

„Lähed ennem teisele sulaseks, kui oled Vargamäel peremeheks?“ küsis Indrek kimbutavalt.

„Miks siis just teise sulaseks?“ küsis Ants põrnitsevalt vastu. „Oled sina kellegi juures sulaseks?“

„Miks sa siis nüüd Indrekule nõnda vastad,“ püüdis ema poissi taltsutada.

„Muidugi olen ma sulaseks, mis sa siis arvad,“ vastas Indrek vennale.

„Jääh!“ osatas Ants uskumatult. „Nüüdu mul sulane! Tunnen su sulasepõlve! Saksa mängid sa. Aga muidugi: minust saksa ei saa ja sellepärast pean mina sinu ja ema arvates Vargamäele jääma. Mina olen ju selleks paras.“

„Kuule, Ants, kust sa seda võtad?“ küsis Indrek nukralt ja üllatatult, sest talle paistis, nagu tekiks ka venna suu ümber midagi selletaolist, nagu ta oli esiti märganud emal. „Mina ei mõtle seda sugugi nõnda, nagu sina arvad. Kui ma ütlen, et olen sulaseks, siis olen seda tõepoolest. Olen isegi sulase sulane. Või tead sa, mis on minu kooliskäimine, ilma rahata kooliskäimine? Mina ja nii mõnigi minu kaaslane teeme asju, mida sina pead endale alandavaks, sest sa ütled: see on naiste töö. Aga mina teen seda tööd, et pisutki võida õppida.“

Aga see, mis Ants nüüd ütles, oli Indreku meelest nii rabav, nii hirmus, et ta ei saanud enam ainustki sõna suust ja et ta kahetses iga oma räägitud sõna. Sest Ants ütles:

„Ma lähen või sibiks, laske mind ainult midagi õppida.“

Ise pööras ta silmad kõrvale, seisis oma jändriku kehaga külgepidi venna poole, nagu põrnitseks ta rünnakuks hoogu võttes. Aga ei sündinud midagi muud,

kui et ta läks kolinal uksest välja, nagu oleks tal ei tea miks häbi või piinlik.

Indrek tundis enda kodu omaste keskel äkki võhivõõrana ja nagu vihaalusena. „Seda see koer öösi nii väga mulle kallale kippuski,“ mõtles ta. Isegi see maastik, mille ümbritses ta öösi oli kõndinud ja ilutsenud, paistis nüüd võhivõõrana, sest kui ta oleks tahtnud sellest siin kõnelda, siis oleks teda sama vähe mõistetud nagu neid tassikõrvugi, mida ta kandis põuetaskus siidpaberisse mässitult. Kägu võis kukkuda ööd läbi, soolinnud võisid karjuda kui meeletud, pääsukesed võisid vidistada varahommikust hilise õhtuni, sest päike karjatas sinises taevas roosakas-valgeid pilvi, aga inimestel polnud sellega asja, sest neil oli oma tegemine, omad mured.

Peale keskhommikut läks Indrek mööda karjatänavat alla kopli. Talvel hagudeks raiutud lepiku alt tulid nähtavale igal pool noored kuused.

„Lepiku asemele võib tõusta siin kuusik,“ lausus ta endamisi, nagu oleks see talle suureks uudiseks.

Piirikraavi nähes, mis jooksis nõorsirgelt läbi Jõessaare jõkke, tõusis tal tung seda mööda minna. Aga kraav oli hirmus kokku vajunud ja kevadine vesi mitmes paigas tema kaldad õnestanud ning poristanud, nii et Indrek pidi saapad jalast võtma ja püksisääred üles käärima. Ta oli alles hiljuti seda teed käinud, aga kuidas oli kõik vahepeal teiseks saanud! Või pettis teda tema mälu? Oli ehk tema ise rohkem ja kiiremini muutunud kui see piirikraav ühes oma poriste kallastega?

Vaikides kõndis ta kuni jõeni. Aga siin heledas rohelisuses ja pimestavalt sädeleva veepinna kirkuses, kus siiraviiralesid väsimatud pääsukesed, tõusis tahtmine häälitseada, nagu hakkaks ta kaasa elama lindudega. Hõikas kord, hõikas kaks, nagu loodaks ta kustki vastuhõiget, aga ei olnud jõeääres praegu muud vastajat kui aga hallid küünid, mis seisid ebakorralikus reas mõlemal pool jõge kõikjal, kuhu aga ulatus silm, kadudes lõpuks päikesehelendusse ja õhuvirvendusse.

Nemad vastasid küll, nemad vastasid oma mustendavate avaustega igale hõikele, tuli see looma või inimese suust, sest nemad olid kõigiga tuttavad, kõigiga sõbralikus vahekorras ja neil oli nagu hea meel, et on ometi keegi, kes hõikab jõe ääres luhas päikesepaistel. Nemad vastasid hulgakesi, nagu üksteise võidu, et kes jõuab kõige enne vastata. Nõnda tundusid need mustasuised hallid ainukeste elavate olevustena keset kirgavat päikest ja rohelisust, nemad ja lendlevad pääsukesed.

Lõpuks vastati Indrekule ometi ka mujalt, mitte jõe äärest, vaid metsast. Ja ilma et endale õieti aru annaks, kes võiks sealt vastata, hakkas ta otseteed läbi padriku minema hääle peale. Aga kui ta jõudis mingisugusele sihile, jäi ta seisatama ja vaatas ühele kui ka teisele poole.

„Tiiu ja Kadri muidugi,“ lausus ta siis ja läks edasi.

„Me mõtlesime, et keegi ära eksinud, ei saa padrikust välja,“ seletas Tiiu vastuseks venna teretusele.

„Kust sa siia said?“ küsis kümnene Kadri, kes avaldas vähem kohmetust kui paar aastat vanem Tiiu.

„Kas te öösi koera haukumist ei kuulnud?“ küsis Indrek vastu.

„Ah sa tulid juba öösel!“ imestas Kadri. „Ei meie kuulnud midagi. Meie Muskat ülepea ei kuule, sest tema ei käi karjas ega kedagi, vahib ainult õueväravas ja lõugab, kui näeb võõrast kas või versta maa tagant. Ja tead, mis Pollaga on?“ küsis Kadri nagu suurimat uudist ja tähtsamat sündmust kogu aja jooksul, kus vend linnas elanud. „Polla on surnd! Kadus teine talvel äkki ära ja jäigi kadunuks. Mõtlesime, et hundi töö ja käisime selle jälgi otsimas, aga ei kedagi. Nõnda kevadeni. Ja siis äkki: Polla haopinu ja lumehange vahel, nina tagapool, nagu oleks ise sinna pugend. Ja isa ütleski, Polla läind sinna surema. Ta olnd minust vanem, sellepärast. Koerad ei ela nii vanaks kui meie, ütleb ema. Kas see on tõsi, et meie vanemaks elame kui koerad?“

„Aga muidugi, lambad ja lehmad surevad ka enne,“ ütles Tiiu elutargalt, kuigi õde oli küsimuse esitanud mitte temale, vaid vennale, kes seadis enda kõrgele ja kuivale mättale istuma, nii et jalad oleksid päikese-
paistel.

„Kas see on tõsi?“ kordas Kadri küsimust ja astus otse venna ette.

„On küll,“ vastas Indrek.

„Aga hobused? Kas nemad surevad ka enne kui meie?“ jätkas Kadri pärimist.

„Nemad ka,“ kinnitas Indrek.

„Ja sead?“

„Sead samuti,“ ütles Indrek.

„Nii et meie elame kõige kauem,“ järeldas Kadri. Ja enne kui Indrek jõudis temale öelda, et mõned loomad elavad siiski kauemini kui inimene, küsis ta poolsaladuslikult:

„Aga kodukäijad? Kui kaua elavad nemad?“

„Kodukäijad?“ kordas Indrek üllatatult.

„Just,“ kinnitas õde ja kratsis ise oma pruuni paljast säärt. „Kas nemad elavad kauem kui meie?“

„Kodukäijaid ei olegi,“ ütles Indrek viimaks.

„Miks ei ole,“ vaidles Kadri vastu, „ema ütles, et on.“

„Vähemalt pole neil liha ega luid,“ seletas Indrek.

„Aga mis neil siis on?“ küsis Kadri.

„Seda mina ei tea,“ vastas Indrek.

„Aga ema ütleb alati: las tuleb Indrek, küsi tema käest, küll tema teab,“ rääkis Kadri ja vahtis oma pruunide silmadega tõsiselt vennale otsa.

Nüüd ei saanud Indrek muidu, kui võttis õe tuule ja päikese pargitud kätest kinni ning tõmbas ta oma põlvile.

„Kas sa oled kuulnud, et üks loll võib rohkem küsida kui üheksa tarka vastata?“ ütles ta siis õele.

„Ema ütleb sedasama,“ naeris Tiiu ja astus ka lähemale.

„Aga mis seal linnas siis õpitakse, kui sa seda kodukäijatest ei tea?“ küsis Kadri.

„Mis sina ise mineval talvel õppisid?“ küsis Indrek vastu.

„Vene keele tähti,“ vastas Kadri. „Ega siis linnas tähti õpita.“

„Kas mina õppisin tähti,“ ütles nüüd Tiiu, „mina õppisin ju sõnu.“

„Siis linnas õpitakse ka tähti ja sõnu,“ imestas Kadri.

„Ainult tähti ja sõnu,“ vastas Indrek oma väike-sele õele sootuks nukralt.

„Ja ikka vene keeli?“

„Ka saksa ja ladina keeli.“

„Mis keeled on veel olemas?“

„Inglise ja prantsuse,“ arvas Tiiu.

„Aga veel?“ mangus Kadri vennalt.

„Hirmus palju veel,“ vastas see.

„Ütle mõni, ütle mõni niisuke, mida ma pole enne kuulnd.“

„Hollandi.“

„Seda olen kuulnd!“ hüüdis Tiiu võidurõõmsalt.

„Herero,“ ütles Indrek.

„Seda ei ole,“ kinnitasid mõlemad õed.

„Aga kas niisukest keelt on, mida pole kuulnd sina ega koolmeistergi?“ küsis Kadri.

„Küllap on,“ arvas Indrek.

„Kudas peaks küll olema niisukse keele nimi?“ imestas Kadri. Aga sellele ei osanud vastata ei Tiiu ega Indrek, nii et nad olid kõik kolm ühesugused rumalad. Sellepärast võis Tiiugi istuda suure venna kõrvale mättale ja võis asetada oma pruunid sääred venna valgete kõrvale päikese kätte.

„Vaata, Indrek, oma ja meie jalgu,“ ütles ta. „Nagu kuradi käpp ja jumala käsi.“

„Nagu kuradi käpp ja jumala käsi,“ kordas ka Kadri naerdes ja oma jalgu venna jalge kõrvale seades. Jalgadest läkski neil nüüd päris jutt lahti. Kadri näitas vennale kõige pealt oma suurt mädamuhku päka alla, mille pärast ta niipalju nutnud ja öösiti uneta aelnud, sest et ei aidanud ei tee-, kärnaoblika- ega kobru-

lehed, ei seakamar ega rukkileiva leotatud sisu, mida ema peale pani. Veel praegu peab ta luukama ja jalga hoidma, mis aga soos otse võimata. Ka viisid nad Indreku ütitese pesa juurde, millel rohus ja samblas pikk, keeruline sissekäik ja lind ise nii julge, et lendas siinsamas pihku, kui Tiiu tasakesi pesa juurde hiilis ja oma väikese pruuni käe pesasuu ette pani.

„Aga nüüd ta jätab pesa maha,“ ütles Indrek.

„Ei see lind jäta,“ karjusid lapsed vastu, „me võt-sime ta ennemalt ka kord kinni.“

Veel näitasid nad Indrekule mätast, kus otsas nad juba mitu korda näinud kaht suurt ussi, ja nüüd pidi vend neile nõu andma, mis teha, et ussid kätte saada: kas tõmmata terariistaga kriips ümber mätta, et nad siit minema ei pääseks; kas panna neile puust ristikesed mättale peapadjaks, nagu sauna onu õpetab, nii et neil tuleks raske uni; kas asetada siia piimapudelid, et ussid sisse poeksid, ja kust võtta nii suured pudelid, et need veerukad sisse mahuksid, või kas katsuda põleva õletuustiga pärast päikese loojakut, sest tulevalgele peavad ussid kohe välja tulema ning siis on nad, paganad, käes! Indrek oli neis asjus sama tark kui õedki; tema arvas ainult, et oleks hea koer, see võtaks nad mättast välja, või kui katsuks õige mätta ära purustada, — aga ei üks ega teine ettepanek rahuldanud tütarlapsi, sest head koera ei olnud neil ja kes jõuab selle suure mätta purustada, liiatigi kui tal kased peal! Ka muis asjus ei suutnud Indrek õdedele abiks olla ei nõu ega teoga ja nõnda taipasid nad peagi, taipas peajasjalikult Kadri, sest temal oli teravam pea, taipas, et Indreku kooliga seal kaugel linnas pidi olema pisut teine lugu kui ema arvas. Sellega pidi nimelt niisugune lugu olema, et seal ei õpetatud midagi, millest oleks elus tulu ja abi. Seal ei teatud ei kodukäijate vanadust, ei selle keele nime, mida ükski pole kuulnud, nende koolmeistergi mitte, ei seda, kuidas ussid mättast kätte saada. Ainult: oleks koer. Aga seda teavad Tiiu ja Kadri isegi, et oleks niisugune koer, siis vii mätta juurde, kraabib natuke, puhub ninast mät-

tasse oma hingeõhku ja kuula — juba hakkabki susi-sema. Ning mis siis enam! Siis on ta käes! Oota ainult malakaga. Aga niisugust koera ei ole ju. Teda pole ei neil, ei teisperel, ei Aasemel, ei Ämmasool, Sooväljal ega Hundipalul. Pole sellest ka kuulda olnud Raval, Kukessaarel ega sealpool suuri metsi, kus algab välimaa. Kassiarul oli, aga seegi läks hulluks. Rappis usse, kuni kaotas aru, sest jumal ei tahtnud, et Kassiarult kaoksid kõik ussid: pole enam midagi, millega oma patud andeks saada, aga kui on ussid, siis pole muud, kui mine enne vihma sohu, löö uss maha, ja üheksa pattu ongi andeks antud. Kui õnnestub, tapad kaks või kolm ussi ja siis on kaheksateist või kakskümmend seitse pattu andeks saadud. Aga palju sel inimesel neid patte ikka on, nii et ussidest jätkub rahva lunastamiseks.

Nõnda on lugu ussidega ja seda teavad Tiiu ja Kadri väga hästi. Teavad ka, et Kassiarul oli viimane ussimurdja koer, nimega Loki. Ja nüüd pole enam kuski tema sarnast, sest nüüd pole enam endine aeg — ka seda teavad Tiiu ja Kadri. Sellepärast otsivadki nad abi vennalt, kes tuleb otseteed linnast koolist, sest kustki peab ometi abi saama. Aga et vend ka ei tea paremat, siis on õed pisut pettunud ja Indrek saab tagasi oma seletamatu nukruse, mis ajas ta esiti ülalt välja-mäelt alla sohu ning jõe äärde.

*

Välja äärde viimaks tagasi jõudnud, hakkab Indrek selle ümber ringi tegema. Piiriaia ees ta mõtleb pisut, mõtleb kogu riidu ja kohtukäimist, mis piirid Vargamäel sünnitanud, aga siis ronib ta temast üle Oru krun-dile. Sellel paigal siin pole ta juba ammu käinud ja, nagu oleks see millegi pärast tähtis, hakkab ta meelde tuletama, mitme aasta eest see sündis. Tuletab ja tuletab meelde, urgitsedes mälestusis, ja ei pane tähelegi, kui paitavalt ja pehmelt kahisevad noored lehed randemaa leppades ja kaskedes. Ebateadlikult kaldub ta põllu äärest kaugemale, kaldub jällegi peaaegu sohu, kus kasvavad siin-seal mudapajud oma nooljate ja läi-

kivate lehtedega, mida Indrek peab tahes või tahtmata puutuma, nagu silitama. Pahema käe otsas on tal ikka veel saapad, parema käe sõrmed haaravad värskaid, mahlasteid ja nagu vaiguseid lehti, mis hakkavad käe külge ja rebenevad okstelt. Millegi pärast on nii hea kiskuda puult ja põõsastelt nende elumahlaseid ude-meid ja tunda, kuis nad elumahlastavad su käegi, kui surud nätsked lehed peos ühiseks hulgaks — õrnroheliseks palliks, millega hakka kas või mängima, nagu oleks ilm täis rohelist rudisevat sula lund.

Nõnda huupi minnes jõuab ta uuesti rajale ja näeb seal natukese maa peal Pearut seismas kraavikaldal. Indrek mõtleb esiti üle kraavi hüpata ja otseteed edasi minna, nagu ei paneks ta naabermeest tähelegi, aga siis hüüab ta äkki, endalegi nagu ootamata:

„Tere ka, teispere isa!“

Pearu pöördub tema poole ja Indrek näeb, et tema vanas ja murelikus näos — jah, täna näeb Indrek, et ka Pearu nägu on vana ja murelik, sootuks vana ümbritseva rohelisuse kõrval — et tema näos ilmneb naeratus ja nagu tänulik mahedus. Silmist on ajuti välkuv valge täiesti kadunud, silmad on päris sinised, kui ta ütleb:

„Näeh, teispere Indrek ka linnast välja lastud.“

„Ilus ilm ajab välja,“ vastab see.

„Nojah, ega kevadel põle see linnaasi veart enam ühti, hakkab haisema ja tolmama. Aga näe mul siin, kui paks ja tihe.“

Ja ta näitas käega sinnapoole, kust Indrek oli tulnud.

„Pean rehnutti,“ jätkas Pearu, „kuidas seda siin kruavitada, et vesi õieti ära jookseks, sest see on metsamua. Sinu isa kruavitab kangesti seal teises kandis, aga mina tahan siin hakata, sest siin on see õige metsamua.“

Sellele ei osanud Indrek midagi vastata ja kui Pearu oli tükk aega oma „metsamuast“ seletanud ilma mingit vastust saamata, viis ta jutu teisale, öeldes:

„Sa elasid nüüd linnas, seal lehtede ja seitungite

lähemal, kuulsid ehk, mis seal ka kuulda on; kas on jälle mõni sõda tulemas või?“

Aga Indrek polnud midagi iseäralikku kuulnud.

„Hundipalu, tema ikka teab, sest temal käivad need lehed ja muud asjad, aga ma'p pole teda juba ammugi näind ja sellepärast ei tea midagi,“ seletas Pearu edasi.

Sellega nende jutt lõppeski seks korraks, sest Indrek ütles „head päeva“ ja jätkas oma teed. Pearu jäi endisele paigale „rehnutti“ pidama, jalas „venelased“, mille sääred alla langenud, seljas kuub, hõlmad lahti ja särgikaelus nõobita, nii et päike paistis karvasele rinnale.

Aga Indrek kohtas Pearut veel kord suvel, nimelt vallamajas, kirjutaja juures, kus „nuabrimehel“ oli tähtsaid õiendusi, nii et pidi rüüpama kirjutaja eluruumi des küll naiste ja meeste pudelist, mille tõttu jutukõma aina kõvenes. Ja kui see läks sedavõrt valjuks, et Indrek kuulis seda juba läbi paari seinu ja ukse, alles siis tuli Pearu ka Indreku jutule.

„Tere kua, nuabrimehe äbarik!“ hüüdis ta Indrekule kätt sirutades, mille see vastu võttis ja kuidagi ei suutnud hoiduda piinlikust tundmusest, et Pearu sõrmed polnud sugugi kõnksus, nagu tema isal. Kauga hoidis „nuabrimees“ noormehe kätt, keda nimetas mõni teab miks veelgi paar korda äbarikuks. Ise rääkis ta nõnda:

„Mullu sügisel ütlesin kõrtsis sinu isale, oma nuabrimehele, selle vänge vanamehele, väga vängele, sest mina ise olen vänge ja kuis siis minu nuabrimees läbi suab, kui ta vänge ei ole, — nii et ma siis ütlesin selle vänge vanamehele, va Mäe Andresele, kui ta oma mere-mõrtsuka, selle noore Andrese, sinu kalli venna, õieti öelda, poolvenna, kroonu viis, sellesama, kes kevadel käis minu kruavi tammi lõhkumas, kui ma loodheina-muad tegin, tead isegi, seal Jõessaare mail, — just sellesama meremõrtsuka saatiski vana Andres kroonu, ja siis ma talle ütlesingi, ütlesin lausa jonnii pärast, et aga teda kiusata ja nokkida, ütlesin: Nüüd suatsid ühe poja kroonuküna närima ja teise linna hobusevargaks õp-

pima, — sinu nimelt, sest sinust pidi kool tegema hobusevarga. Lisasin talle veel juure, et meil ongi hobusevarastest nappus käes, sest Vargamäelt pole veel ühtegi hoost varastud. Ja kas sa tead, mis vana Andres, see nuabrimees ja sinu kallid isa, mulle terve kõrtsi ees ütles? Tema ütles, et sina oled linna läind mitte hobusevargaks õppima, vaid tõde ja õigust tudeerima. Ning kui sa nüüd kevadel mööda minu krunti tulid, sest ma nägin, et sa tulid, ja ära arva, et ma mitte ei näind, tulid, saapad näpus ja püksid üles kearitud, sest sa oled ju nüüd nagu saks, tulid ja teise peoga kiskusid lehti, ning viskasid kruavi, nõnda sa tegid, kui sa mööda minu krunti tulid. Ja ma ütlesin iseendale seal kruavikalda seistes, kui ma rehnutti pidasin ja päike nii soojasti paistis ja linnud laulsid ning mesilane lendas, minu oma mesilane, sest teistel siin mesilasi ei ole, ei ole sinu isal, sel vängel vanamehel, ei ole Aasemel, ei tervel Sooväljal, ei Ämmasool, ainult Hundipalul on, aga tema mesilane nii kaugele ei lenda, sest ega mesilane loll ole, et ta hakkab üle jõe ja suure soo siia tulema, ta leiab mett lähemaltki, nii et see oli ikkagi minu oma mesilane, kes seal lendas, kui ma rehnutti pidasin. Nõnda ma siis seisingi seal ja vaatasin oma mesilast pajupõesa ümber ning mõtlesin, et seal ta nüüd on, see minu oma mesilane, lendab ja lendab teine väike ja korjab siin soopaju küljest mett ja mina vuantan muidu pealt ning ootan, millal ta, pisike, kärjed täis saab, siis muudkui lähen ja võtan. Aga siis tulid sina minu metsast, hüppasid üle kruavi ja tahtsid oma krundile minna, teha, nagu mind poleks olemaski, ei mind ega minu mesilast seal pajupõesa ümber. Ära aja tagasi, ma tean, nõnda sa tahtsid teha, aga ometi ei teind, vaid ütlesid... Aga kas sa ka ise tead, mis sa mulle ütlesid, kui ma päiksepaistel oma mesilast vaatasin? Sa ütlesid: „Tere, teispere isa! Tere, isa,“ ütlesid sa. Ja ma tõstsin Issanda Eesuse ees oma jaale ning ütlesin oma mesilasele: „Näed sa, mu mesilane, seda meest seal kruavikalda — sest sina oled juba täismees, Indrek — näed sa teda, ütlesin ma oma Önniste-

gija ees, ja kuulsid sa, et ta ütles minu vaese vanamehele, kes tahab end elatada sinu kätetööst, oh mesilane, et ta ütles suure ja heleda jaalega: „Tere, isa!“ Tead sa, mu poeg, mu kallid nuabrimehe poeg, mis ma siis mõtlesin, kui sa mind nõnda teretasid minu enda kruavi kaldal, sest see on minu kruavi, kruavi muldki on minu muu peal? Siis ma seal mõtlesin, et: Oh vägede Jehoova, see on va õndsas Krõeda jaal, justament tema õnnis hele jaaleke, mis mind seal teretab oma hinge südamega. Aga meie oleme tema juba ammu maha matnud ja mina ise tegin temale teed, et tal oleks puusärgiski siledam sõita ja lahkuda oma Vargamäe armsatest eluhoonetest, kus ta sai küllalt raputada ja vintsutada. Aga vana Andres, sinu isa, pani mulle seda pahaks, sest õnnis Krõet oli tema esimene naine ja Vargamäe perenaine ja teist niisukest ei tule teips enam. Aga mina ei ole mitte veel oma esimest naist tema patu pärast tapnud ega maha matnud, sest temal on kõva kont ja jämedad jalad ning tema peale ei hakka miski. Tema elab kõik mu märad ja lehmad üle ja kes loeb küll kõik need utekesed, mis ta niit! Nõnda mõtlesin ma seal kruavikalda oma mesilase ees ja ütlesin Eesuse Kristuksele: Oh Imaanuel, seal see kallid nuabrimehe poeg nüüd teretab mind heleda jaalega, aga ometi pole ta õndsas Krõeda poeg, sest Krõeda suritee silusin ma enne kui see mees sündis, kes tuleb üle kruavi minu metsast. Miks teretab ta siis mind ja ütleb: „Tere, isa!“ Ja mu meel sai haledaks ning ma tegin oma suu lahti selle mudapajupõesa ees ja tõstsin oma jaale, kui ütlesin: „Imelikud on sinu teed, oh Kärjeleisson, sest mina hüüdsin seda noortmeest, kes räägib Krõeda jaalega, hobusevargaks, aga tema nimetab mind isaks, nii et mina olen hobusevarga isa. Ja vuata, Indrek, sinu isal oli mullu sügise jumala vaim peal, kui ta mulle kõrtsileti ääres ütles: seesinane noormees peab kuulutama tõde ja õigust. Ja nüüd oled sa seda mulle kuulutand seal soos kruavikalda pajupõesa ees ja mesilase kuuldes, kui ma ajasin temaga juttu, nagu oleks ta mu lunastaja, ning sa oled mind oma isaks nime-

tand, kui ma kandsin viha sinu kange isa, tema poegade ja tütarde ning ka sinu enda vastu; sest ma ütlesin oma mesilasele, kui sind oma metsas nägin: vuata, sa mu metetooja, sealt tuleb teispere hobusevaras. Aga just siis hüppasidki sa üle mu kruavi, nagu oleks sa seda linnas õppind, ja hüüdsid heleda jaalega: „Tere, teispere isa!“ Miks sa tegid nõnda, oh noormees? Miks sa tegid häbi selle vaese vanamehele, kes elatab end oma mesilase kätetööst? Ütle, oh kallis noormees, oma nuabrivanamehele, oma vänge isa kange vingamehele, miks tegid sa seal kruavikalda nõnda, kui paistis päikene?“

„Sellepärast, et ma ei olnud hobusevaras,“ vastas Indrek naljatades.

„Õige!“ hüüdis Pearu, „sa polnud hobusevaras. Ja ega sust suagi. Aga kui sa vahel Vargamäele tuled, siis tea, terve mu krunt on sinu ees lahti. Ja kui sa mind kusagil näed, mind vaest vanameest, eemal kaugelgi, siis ära mine minust mitte mööda, vaid ikka tereta. Hüüa eemaltki mulle: „tere, teispere isa!“ ja ma tahan oma poegadele-tütardele öelda, et ka nemad sinu isa nõnda teretavad. Ja sest ei pea midagi olema, et tema ei võta minu poegade-tütarde tervist vastu, sest neil pole nii heledat jaalt, kui on minu vänge nuabrimehe tütarde-poegadel. Sest ainult kadunud Krõedal oli niisuke hele jaal, kui ta oma suu lahti tegi ja...“

Kirjutaja viis Pearu minema, sest muidu ei saadud sel teisel kohtamisel jutule kuidagi lõppu.

*

Pärast lõunat läks Indrek Hundipalule, sest risti-isa oli tahtnud teda näha, kui ta peaks linnast välja ilmuma.

Tiit koperdas parajasti pinumaal, kui Indrek Hundipalule jõudis, ja nõnda istusidki nad kahekesi sinna päikesepaistele.

„Vanainime armastab päikest,“ ütles Tiit, „sest vanainimese veri ei jõua muidu enam soendada. Vanainimese veri on külm, hakkab juba tarretama.“

Nõnda siis kasepakul istudes algaski see „poolidiiga“ jutt.

„Siin ei ole ühtki hinge, kis poolidiigast aru saass, kiigi ei loe lehte ega kedagi,“ hakkas Tiit. „Sinu isa ikki enamalt luges, aga nüüd on sii kah ilma, muud kui rühmab aga tüüd teha, nagu saas inime ainult tüüga õntsaks. Sinust saab juba nüüd täis miis ja sellepärast piad selle poolidiiga asja selges õpma. Kui vana sa ötte oled juba? Ajab kahekümne ligi? No näed, mis siis viil, miis mis miis! Kas teil koolis kah poolidiiga asjast kõneldasse? Vana Maurus ise olli ju enamalt ikki kange poolidiiga miis.“

„Eks kõneldakse ikka ka,“ ütles Indrek.

„Siis, kui Jakobson alles elas,“ jätkas Tiit, „olli sii poolidiiga asi teine kui nüüd, siis olli sii õige poolidiiga asi. Pärast Jakobsoni põle meil enam õiget poolidiigamiist olndki. Juutidel olli oma Mooses, meil Jakobson. Sest kui tema oleks eland, ei siis oleks Kirjamiiste selts kinni pandud: Jakobson põleks last, ta oleks Peeterburisse keisri enda juure sõit. Ja õige Aleksandri kuuli oleks me siis ka saand, mitte niisukse kui nüüd, ning Linda aktsiad oleks ikki viil hinnas seist, sii on kindlam kui kindel. Aga niipää kui tema surri — saksad tapsid ta sinna Väandra metsa ära, seda usun ma oma surmatunnini — läks kõik tagurpidi, ei aidand sääl enam ei Sahaskoi ega Mannasein. Nii et meie poolidiiga asi on üks suur s... tema surmast saadik. Seda võin ma nüüd sulle öelda, sest sa oled juba täis miis; käid linnan kuuln ja piad õpma poolidiiga asjust aru saama.“

Kahjuks taipas Indrek neid „poolidiiga asju“ väga tumedalt ja ebamääraselt, kuigi ajas juba aastatega kahekümne ligi. Ainult ühte pidi ta imestama: Hundipalu Tiit rääkis samust asjust ja nimedest, millest ta linnaski oli kuulnud direktori, mõne õpetaja või üliõpilase suust, olgu omavahelistel mõtteavaldustel või kuski seltsis kõneõhtul. Tänini polnud Indrek seda kuigi tähtsaks pidanud, oli seda kõike lasknud ühest kõrvast sisse, teisest välja, aga kuuldes nüüd ka Tiidult

sedasama, tuli ta otsusele, et asi peab olema tähtsam kui tema tänini arvanud.

„Virulasel“ oli omal ajal nagu seda moodi jutu mõnu nagu Jakobsoni „Sakalal“, aga selle panid nad varssi tuksu, sõid ta ära,“ seletas Tiit ristipojale edasi. „„Valgusel“ olid küll head jutud, sest nii head ja pikad pole kellegi jutud olnud, kui olid „Valgusel“, aga tema poolidiiga asjad olid läbi ja läbi s.... Saksad ostsid ta ära, nii et läks teine vene poole üle, ei armastanud enam oma eesti rahvast. Oli küll kahju, et hea jutt jäi pooleli; kaks aastat lugesin juba, oleks ka kolmanda lugend, aga jätsin ta sinna paika. Kui sa, sunnik, eesti rahvast ei armasta, siis mina su juttu ei loe, olgu ta kas või kõige pikem ja parem ilmas. Nüüd loen ma „Postimeest“. Tema soovitab kangesti põllumeeste ja karskuse seltsa. Karskust ma küll ei kannata, sest ma tahan ometi pühade ajalgi jänu õlut juua ja, kui ma laukirikust tulen, siis tahan vesise südame peale oma paraja käraka võtta, ilma selleta ei või ma elada. Aga põllumeeste seltside poolt olen ma ja sõidan homme hommikulgi vara selles asjas välja. Teised lähvad kiriku, aga mina lähen põllumeeste seltsi asutama. Olen ka sinu isa kutsund, aga tema ütleb: Mis ma selle seltsiga teen, ega selts tule mu kive kaaluma ja kraave kaevama. Aga ehk tuleb ometi millalgi, kes seda võib teada, ütlen mina ja lähen appi asutama. Kui muud ei saa, leian ehk mõne inimese, kelle käest kuulen paremini poolidiiga asju, muidu ela tõesti kui hunt siin Hundipalul. Kui meil enam Jakobsoni ei ole, kes me eest võitleks, siis peame ise peale hakkama, sest ega me siis ometi sellepärast või eesti asja soiku jätta. Ja ka sinule ütlen ma, armas ristipoeg, ei ole kasu ühestki õppimisest siin ilmas, kui sa ei armasta eesti rahvast ja kui sa ei mõista ajada tema poolidiiga asju. Sina õpid muidugi kõike teadust vene keeles...“

„Katekismus ja piiblilugu on eesti keeles, kirikuluugu ka,“ lausus Indrek vahele.

„Katekismus ja piiblilugu muidugi,“ oli Tiit nõus, „sest neid pole nad veel jõudnud vene keele tõl-

kida. Aga küllap saksad sellegagi hakkama saavad, sest nõnda loodavad nad meist kõige rutem jagu saada. Teevad meist venelased ja siis on nad meist lahti, pole muud kui vea välja Venemaale, Krimmi, Suhuumi või Samaarasse ja too Saksamaalt sakslased asemele. See on nende plaan juba ammust ajast. Nii et esialgu on ainult katkikismus ja piiblilugu koolis meie emakeele hingeauk. Aga katkikismus ja piiblilugu pole teadus, teadust õpite ainult vene keeli. Sest mis teadus on katkikismus ja piiblilugu? keda need targaks teevad? mis poolidiiga asju nemad õpetavad? Katkikismus ja piiblilugu on usuasjad, aga meil on ju saksa usk ja sellepärast teeb usk meid ikka saksaks, seda pea meeles, ristipoeg. Mis on meie kiriku õpetajad ja köstrid? Kõik saksad või sakste sabarakud, kui nad on eestlased. Miks on see nõnda? Saksa usk teeb inimesed saksaks. Kes natuke rohkem õpib saksa usku, see läheb ise kohe saksaks ja hakkab ka saksa jumalat uskuma. Tõsisel eesti mehel pole kunagi tulus palju usuasjadega tege- mist teha, kuigi see usuasi on eesti keeles. Sellepä- rast saan ma „Postimehe“ peale alati kurjaks, kui ta laseb usumehed oma tiiva alla lõsutada. Neid, sind- reid, ma ei usu! Varem või hiljem pööravad nad rah- vale ikka selja ja veavad meid sakste noota. Seda pea meeles. Aga teadus ei vea, teadus ei vea kuhugi, olgu ta ükskõik mis keeles. Sellepärast peab teadust taga nõudma ja ei mitte usku, sest teadus on sõjariistaks mehe käes, kui tal õige eesti meel. Niisuke on teaduse ja usu vahe ja sellepärast olin mina ikka Jakobsoni poolt ning Hurda vastu. Ja minul oli õigus, sest oleks Hurt õige eesti mees ja rahvajuht, siis oleks saksad tema tapnud, aga nüüd tapsid Jakobsoni, Hurda hinge ei tahtnud.“

„Tänavu suri ka Köler ära,“ arvas Indrek kohaseks tähendada, et pisutki „poolidiiga asjust“ kaasa kõ- nelda. „Meid viidi kirikusse, näidati tema altaripilti, vana õpetajagi pühkis silmi.“

„Noh, seda need mehed mõistavad,“ ütles Tiit hal- vakspanevalt. „Aga mina neid ei usu, pühkigu nad või

tuhat korda oma silmi. Ja mina arvan veel pealegi, et kui õpetajad mõne pärast nii väga silmi pühivad, siis see põlegi õige eesti rahvamees. Muidugi, Kõlerist seda arvata ei või, sest tema oli Jakobsoni sõber ja...

„Direktor ütles, et see oli meie viimane suurestlane ja nüüd on temagi surnud,“ pistis Indrek vahele.

„Jah, suurte aeg on möödas,“ arvas ka Tiit. „Aga tead, ristipoeg, mis mina sulle ütlen: sest pole ühti, et suurte aeg möödas, sest suurte rahvameestega on samal lugu, nagu taludes täkkudegagi. Kodus töö on kõigil kronud, ei jäksa teised õieti looka ega rangegi kanda, aga pühapäeval on terve kiriku ümbrus karjuvaid täkkusid täis, nii et kiriku sees ei kuule orilaidki. Viimasel ajal panen tähele, et kanged täkkud hakkavad vähemaks jääma, selle eest aga lähvad tööruikad aina tuiakamaks. Ja kuis sa arvad, mis on parem, kas et inimesel on pühapäeval kiriku juures röökiv täkk või et tal on kodus kaks, kolm tublit töölooma, kes jäksavad ka kirikuvankrit vedada? Mina arvan, et täkkudeta on parem. Muidugi, mõni hea täkk on tarvilik ja ilus asi, sest ta näitab terve kihelkonna rahvale, misuke üks täkkus loom õieti peab olema, sest nõnda saab pime ja rumal rahvas selle õige täku mõtte või aate, nagu „Postimees“ ütleb. Samuti ka mõni suur rahvamees: temalt saab pime ja rumal rahvas õige mõtte ühest tõsisest isamaa pojast. Rahvas saab aated, sest aade on see, mis rahvast edasi viib. Nõnda on lugu tõsise rahvamehe aatega, kui see rahvamees on suur nagu Jakobson...“

Kaua arutasid Vargamäe Indrek ja tema ristiisa Hundipalu Tiit kasepakul istudes isamaa „poolidiiga asju“. Peaaegu muud midagi ei saanudki nad rääkida, sest Indrek pidi hakkama koju minema. Alles siis, kui ta asutas juba jumalaga jätma, küsis ristiisa:

„Noh, kas mõtled sügisel linna tagasi minna?“

„No ikka,“ vastas Indrek.

„Kui aga raha ette lööb,“ arvas Tiit.

„Küllap ehk kuidagi lööb,“ lausus Indrek.

„Eks sügisel näe, enne kui sõitma hakkad,“ ütles

Tiit nüüd, ilma et oleks midagi rohkem juurde lisanud. Aga Indrek mõistis nõndagi, mis see tähendas.

*

Päike oli juba üsna madalale vajunud, kui Indrek hakkas kodu poole minema. Päevane tuul oli vaikinud, nagu oleks ta kaasa läinud itta taganenud paksude pilverüngastega. Jõe voogudel läigatas varjunditesse valguv roheline luht ja tume kõrkjastik raputas oma pruuni pead. Häälitsesid vees peegelduvad pääsukesed ja sulpsatasid kalad, muidu oleks võinud arvata, et on saabunud kõigile juba öine uinak. Jõevee läikival lindil, rohelistel kallastel ja kaugemale taganenud karestikul hõljus nagu mahajätuse nukrust, kui Indrek peatus silmapilguks sillal.

Kodu ema laotas parajasti aiale pesutükke. Indrekut nähes ta ütles:

„Tuli veel õigel ajal meele, otsisin pambust su särgid, püksid välja. Juba viledaks läind teised. Ehmatasin päris ära kohe. Ikka tegin alles sulle uued ja puhtlinased, juba läbi! See on vist see linna pesu, ei muud midagi. Kes see peseb sul?“

„Käib pesunaine, võtab mustad ja toob puhtad tagasi,“ vastas Indrek.

„Tema süü see siis ongi,“ arvas ema, „minu oma käes peavad särgid ikka mitu-setu aastat vastu. Sa pead talle ütleva, et puhtlinased, need lähvad muidugi, pole vaja neid nõnda hirmus palju rööpida. Aga ära sa sellepärast musta särgiga hakka käima; muidu siginevad loomad, kus sa sellega! Ma katsun sulle sügineks mõne uue särgi juure teha, mul on peenikest linast riiet järele. Need siin jätan ma ööseks kaste alla, see on neile hea, ega linnas seda ole. Homme jõuan enne kinni lappida, kui minema hakkad.“

Aga ema juttu oli kuulnud Liine ja tema astus kohe juurde ning ütles:

„Sa tahad siis sellest peenest linasest, mis sul kirsutus, Indrekule särgid teha. Aga sa lubasid ju selle minule.“

„Sulle kujume uue, mis muud,“ arvas ema.

„Aga selle saab ju alles tuleval aastal kätte“ ütles Liine.

„Mis sest,“ vastas ema, „ega sa veel tuleval talvel leeri lähe.“

„Aga millal siis?“ küsis Liine. „Teised minuvanaused lähvad kõik tuleval talvel, miks siis mina üksi pean nii vanalt.“

„Mis see siis sulle teeb, kui sa ühe aasta hiljemaks jääd, või sa ikka kohe mehele hakkad minema!“

„Aga mina tahan nüüd minna, ühes teistega,“ ütles Liine kindlasti, „ja sellepärast peab see sargilinane minule jääma.“

„Kallis laps,“ hakkas ema manitsevalt, „mis sa nüüd ikka sedasi räägid. Või sinagi ilma jääd, aga Indrekule on ju särka kohe tarvis, sest tema läheb ju linna. Seal ilma ei saa, meie siin maal võime ka muidu läbi ajada, kas või takusega.“

„Muidugi,“ vastas Liine nüüd osatavalt, „kes linna läheb ja midagi ei tee, see peab kõige pealt saama, teised võivad oodata, neil on aega küll.“

Ütles ja läks aida poole. Indrek vaatas talle nukralt järele. See oli keskmise kasvuga, tugevate ihuliikmetega, kindlate ja väledate liigutustega, peaaegu täiskasvanuna paistev tüdruk. Jah, ta oleks võinudki juba täiskasvanu pähe käia, kui ta oleks juba leerist läbi. Ainult leer puudus.

Liine läks aita, sinnasamasse, kus millalgi armastasid kevadel ja suvel istuda Liisi ja Maret, et rääkida asjust, mida Indrek tol korral ei mõistnud, või kui mõistis, siis ei tohtinud kuulata. Ainult haopinu taga võis ta istuda ja aida poole piiluda, kuulates, kuis laulsid ja naersid Liisi ja Maret.

Aga Liine ei hakanud aidas laulma, võib-olla sellepärast, et ta oli üksi või et ta mõtles veel sellest lina-sest riidest, millest ta oleks tahtnud omale teha leeri-särgid. Ja nüüd tuleb ema ning tõstaks kõik Indrekule, oma Innule kaela! Raske on laulda, kui mõtled nõnda puhtlinasest riidest. Sellest saab Indrekki aru ja ta läheb ning istub aidatrepile avatud ukse ette,

kuhu paistab loojeneva päikese verine kuma; istub ja vaatab, kuidas öde kohmitseb oma kasti kallal, mis oli kord Maret'i kastiks. Indrek istub ja ootab, ootab ja vaatab, nagu tegi ta seda siiski, kui oli alles väikene ja öed suured, täiskasvanud.

„Oled minu peale pahane või, Liine?“ küsib ta viimaks, kui öde temast välja ei tee.

„Miks siis pahane?“ vastab tüdruk mossitavalt.

„Noh, eks ikka selle sargiriide pärast,“ arvab Indrek.

„Ega see minu riie ole,“ vastab Liine. „Ema oma, tehku mis tahes.“

„Aga kui ta selle sulle lubas.“

„Lubas,“ kordab Liine osatavalt. „Paljugi mis lubas. Kui sinust üle jääb, eks siis saa; teised saavad ikka selle, mis sinust üle jääb.“

Need sõnad hakkasid Indreku südamest valusasti kinni ja ta vastas öele:

„Ma lähen ütlen emale, et ta mulle sest riidest särki ei teeks; siis pole sul tarvis tuleval talvel leerist ära jääda.“

Ütles ja tõusis aidatrepilt, nagu poleks tal õega enam midagi rääkimist.

„Lähed sa siis juba ära?“ küsis see. „Ma mõtlesin, et istud veel.“

Indrek tundis, kui tänulik oli öde temale öeldud sõnade pärast. Muidugi nüüd oleks võinud ta siin kaua istuda, kas või eha kustumiseni ja õega juttu ajada, aga nüüd Indrek enam ei tahtnud, sest loojeneva päikese verevas kumas oli äkki tal meelde turgatanud Kadri jutustus koerast, kes talvel pugunud haopinu ja lumehange vahele surema. Jah, see koer võttis jutu-himu. Nõnda polnud Vargamäel ükski koer surnud, ka mujal mitte, et Indrek oleks kuulnud. Ja ühes selle koeraga oli Vargamäel ka midagi muud surnud, seda tundis Indrek.

Liine astus aidatrepile ja vaatas vennale järele, kes ei teinud õest väljagi. Siis läks ta aita tagasi ja istus lahtise kasti servale, kuhu jäi tükiks ajaks. Aga kasti-

serv pidi olema väga terav või rõõm linase riide pärast hirmus suur, sest Liine puhkes istudes nutma ja nüüd polnud tema näos ja silmis jälgegi sellest kangekaelsusest, mis ilmselgilt hiljuti kogu tema olemuses. Kui Indrek oleks teda nüüd kas või selja tagantki vaadeldud, siis oleks ta mõtlematult lausunud (kui tal oleks olnud pisutki aru): „Laps mis laps!“ Aga Indrekul ei olnud nähtavasti aru, sest tema läks otseteed ema juurde ja ütles:

„Las see riie jääb pealegi Liinele, et ta võiks tuleval talvel leeri minna.“

„Aga, armas aeg, kust ma siis sinule võtan!“ hüüdis ema kokkunenult.

„Ükskõik kust,“ vastas Indrek. „Jään kas ilma, aga seda riidet mina ei taha, sellest särka selga ei pane.“ Ütles ja läks minema.

Aga nüüd hakkasid ka ema silmad vett jooksma, aina jooksid ja jooksid, kui ta lüpsis lehma, nagu oleks tal oma Tõmmikust ja Päitsikust hale meel, et nad peavad oma piima lüpsikusse andma, kuna nende vasikatele joodetakse jahurokka, kuhu hulka ainult suumaoks või magusaks haisuks valatakse kahasse kokku pütitais haput piima, Tõmmiku omale vähem, sest see on vanem. Päitsiku omale rohkem, sest see on noorem ja nääpsukesem.

Nõnda oli peaaegu kogu pere pisut pahukeses ja ei olnud kellelgi teisega pikemat juttu. Niisuguses meeleolus heideti laupäeva õhtul magamagi. Järgmisel hommikul ärkas Indrek kirikukellade kaugest kõmast. Ruttu kargas ta asemelt, tõttas lakast maha ja läks särgiväel ning paljajalu õueväravasse, nagu oleks seal midagi näha. Ja ta seisis seal, nagu oleks tal osa selle poisi meeleolust, kes istus millalgi ammu siin ja nuttis, haugatav koer kõrval. Aga Indrek ei nutnud, tema seisis muidu niisama. Ka koera polnud tal kõrval haugatas, vaid ta seisis ihuüksi, sest iga uus kellalööök tegi südames nagu hella valu. Nõnda helisevad kirikukellad ainult Vargamäel ja ei ole suures laias maailmas teisi niisuguseid kirikukelli. Ainult ühel meistril ja

selgi ainus kord elus, on õnnestunud valada nii imeilised kirikukellad. Ilmas on muid ilusaid ja kalleid asju, aga seal ei ole kuski niisugust pühapäevahommikut ja kirikukelli, sest pole ju neid soid ja rabu, mis annaksid kelladele õige helina. Indrek teab seda nüüd, sest ta on linnas elanud ja teiste kirikute kelli kuulnud. Ja sellepärast tundub talle, et leidugu maailmas ükskõik kuipalju aardeid, ometi jääb ta vaeseks, sest tal pole kustki võtta Vargamäe pühapäevahommikut, ega kirikukelli...

Mõni seda teab, kui kaua Indrek nõnda õueväravas oleks seisnud, kui mitte poleks tulnud isa hobustekoplist ja küsinud:

„Mis siis sina seal nii väga vahid?“

„Ei midagi, kuulasin ainult kirikukelli,“ vastas Indrek.

Isa jäi seisma, nagu tahaks ka tema kuulata, kas tõesti kellad löövad täna hommikul nõnda, et teevad südames hella valu, aga üürikesse aja pärast ta ütles:

„Kellad ei löögi enam, ma kuulsin neid siis, kui olin alles välja all.“

Tõepoolest ei löönud kellad juba ammugi enam, aga Indrekul oli ikka veel tundmus, nagu nad helisesid kuski sügavamal, kas peas või rinnas.

„No kas sul on nüüd ka pisut kergem, kui oli kodus?“ küsis isa.

„Raske öelda,“ lausus Indrek.

„Ma mõtlen mõnikord, et kui sa ometi pisutki kergemini leiba saaksid, kui meie siin, siis oleks sel vaeval ja kulul ju mõtet, muidu aga...“

Isa jättis ütlemata, mis oleks muidu.

„Ehk saab lõpuks,“ arvas Indrek viimaks.

„Minul on ta küll vaevaline olnud,“ rääkis isa, „ja ega näe valgemaid päivi enne, kui kaks kätt rinnal, siis ehk läheb kergemaks. Tänavugi, arvad sa, et on naljasi meie perega Vargamäe tööle vastu saada? Mina ise olen vana ja ega emagi pole nooremaks läind, Ants poisike, Liine plikake, kont alles nõrk. Sinu käed kulksid meil marjaks ära.“

„Minust poleks niikuinii suurt asja,“ arvas Indrek.
„Ega ma ei mõtlegi ju, et sa peaksid koju jääma, ma räägin muidu, et sinusugune kuluks meil ära. Peab läbi ajama; mis üle jõu, jääb tegemata.“

„Oled muidugi juba küllalt üle jõu teind,“ ütles Indrek nagu isa lohutades. Isa mõistis seda ja vastas peaaegu härdalt, nagu oleks ka tema õueväravas pihlaka all kuulunud maailma kumedamaid kelli:

„Usu, poeg, siin ilmas peab ikka üle jõu tegema, kui tahad midagi kätte saada. Ja isegi siis on vähe, isegi siis ei saa seda kätte, mis tahad.“

*

Kirikulised olid enamasti kõik juba Vargamäe Eespere õueväravast mööda läinud kodu poole tagasi, kui Indrek oma pambu võttis, et minema hakata.

Ema käis juba ammugi hädalise näoga lahkuva poja ümber, nagu tahaks ta midagi öelda või nagu ootaks ta, et see temale midagi erilist ütleks. Aga poeg vaikis ja ka emal ei tulnud sõnad suust. Alles siis, kui poeg oli juba õueväravast väljas, kui väravgi oli juba haaki pandud, nii et Indrek pöördus juba minema, sai ema läbi väravapulkade selja tagant öeldud:

„Indrek, kas sa siis ikka tõesti neid särka omale selga ei pane, kui ma nad valmis teen?“

Kustki oli äkki ka Liine ema kõrvale ilmunud ja ka tema rääkis väravapulkade vahelt, kuna ta ise oli juba ema pikkune, pisut pikemgi, nagu Indrekule paistis, ainult silmad samuti pruunid.

„Tead, mis me tegime,“ kuulutas ta nagu suurt imet. „Me mõttsime riide pooleks, täiesti pooleks, minule ainult natukene rohkem, üsna natukene. Kumbki saame kaks särki. Oled nõus? Tuleb ilusasti välja! Sa muidugi ei usu? Aga tule ise vaata, tule aita!“

Ja juba oligi värav haagist lahti, värav isegi pärani ning õde venna käes kinni, et vedada teda tagasi õue ja õuest aita, kus seisid ühes seinas silgu- ja lihatünnid, suur raiepakk ja seintel igasugused tarbeasjad, teises seinas üks väiksem, teine suurem kirst, mis kirjatud ja krägiseva kaanega. Selle viimase tõstiski Liine

ne niisuguse hooga üles, et see ainult nagu röögatas, muud ei midagi, ja ise hakkas kärmesti venna silma ees riidet mõõtma. Võib-olla poleks Indrek lasknud seda sündida, aga avatud kirstust lõi talle vastu mingisugune eriline lõhn, mida ta oli tundnud ainult siin, ja see taltsutas ta vaimu ning lepitaski meele silmapilkselt. Nõnda ta siis laskis sündida, nagu ema ja õde tahtsid. Nagu läbi udu või üle laukase raba kõlas õe hääl, kui ta rääkis:

„Loe nüüd ise, kui sa muidu ei usu, siis näed, et tuleb välja, tuleb ilusasti välja, nii et sina lähed kooli ja mina leeri. Ja vaata nüüd, mis ma teen: ma lõikan siinsamas sinu silma all oma jao ära ja viin oma kasti, sinu jagu jääb siia kirstu. Eks ole õige? Pooleks! Kumbki ei või nuriseda, ega?“

Ja Indrek ei nurisenudki. Nüüd mitte enam, kui oli ema ja õe vahel seisnud selle imeliselt lõhnava kirstu juures.

„Nii et ma võin nüüd need kaks särki valmis teha,“ ütles ema lõpuks.

„Aga muidugi, sina tee nad valmis ja mina pean nad viledaks,“ vastas Indrek hellunult.

„No eks ma öelnd, et nõnda on Indrek nõus!“ hüüdis Liine rõõmsalt, lisades juurde: „Üks silmapilk!“ ja jooksis oma jagu riidet teise aita viima, sest ka tema tahtis omad särgid valmis teha.

Kui nad kolmekesi uuesti õueväravale lähenesid, hüüdis ema:

„Näe hullu, me oleme suure rutuga väravagi ristse-
liti lahti unustand. Kui isa seda oleks näind!“

Aga Liine ütles Indrekule:

„Anna oma pamp esteks minu selga, ma tulen sind natuke saatma.“

Ja nõnda läksidki viimaks õde-venna kõrvuti Vargamäelt alla, pamp õe seljas, mõlemate näod aga rõõmust naerul, nagu oleksid nad leidnud suure õnne. Naerusuul seisis emagi väraval ja vaatas lastele järele. Ja kui ta õhtul kükitas Päitsikut ja Tõmmikut lüpsma, polnud tal põrmugi kahju, et soe piim nende pakitse-

vaist udaraist sorises lüpsikusse, mitte aga vasikate suhu, nii et Vargamäe Mari oleks täna ehk naerusuul magamagi heitnud, nagu polekski ta enam siin perenaiseks, vaid tüdrukuks, mis põlves ta kunagi aina lõõritas laulda. Aga siis juhtus nõnda, et kui lüpsik oli parajasti täis saamas, värisev helevalge vaht tõusis juba üle lüpsiku servade, tõstis Päitsik oma mudase jala ja virutas lüpsiku ainsa hoobiga ümber, sest hommikul oli Mari jätnud tema lõhkenud nisad rasvamata.

„Ennem oleks võind selle piima põrsad või vasikad saada,“ lõpetas Mari Päitsiku siunamise ja lisas õpetlikult juurde: „Seal ta nüüd on see vanainimese rõõm ja naer: piim maas ja kõik ilma. Mine naera ja rõõmusta veel!“

Ja nõnda ei saanud Vargamäe Mari ka sel püüa-
päevaõhtul naerusuul magama.

XX.

Õppetöö oli härra Mauruse asutises juba täies hoos, kui Indrek jõudis sügisel linna. Nagu üldse seni, samuti ta jäi ka tänavu pisut hiljaks. See oli juba nähtavasti tema saatuslik osa siinilmas.

Indreku pärale jõudes oli härra Maurus ise parajasti all suures toas, sest ta lahendas mingisugust Tigapuusse ja vürstisse puutuvat asja, kes olid saanud suuri sõpradeks suvevaheajal, mille nad mõlemad veetnud siin. Nemat käisid nüüd ikka kahekesi üheskoos, kasutades linnas vürsti raha ja Tigapuu kogemusi. Aga kodunt lahkusid nad nõnda, et kui vürst läks eesuksest, siis putkas Tigapuu tagauksest või, kui vürstil oli vaja minna tagauksest, siis pidi Tigapuu tingimata tarvitama eesust. See oli nõnda nende sõpruselepingus maha tehtud. Koju tülles nad olid enamasti ikka ladusas tujus, et unustasid nagu sõpruselepingu ja tulid mõlemad kas või eesuksest suure mürina ja kellahelinaga ja töid kaasa nagu õllepoe ja lillekaupluse lõhnad korruga. Neid lõhnu härra Maurus parajasti taga ajaski, kui Indrek oma pambuga sisse astus. Nõnda oli härra Maurusel äkki kaks hädalist asja õiendada: uurida lõhnade põhjust ja küsida samal ajal Indrekult, kas ta ehk ei toonud pisutki raha. Ühte ei võinud jätta, teisega ei võinud viivitada, sest lõhnad hajuvad ruttu ja rahaga pole kindel enne, kui ta sul peos. Aga Maurus lahendas selle küsimuse nõnda: ta pani Indreku oma pambuga eestuppa seisma, sinnasamasse, kus ta oli oodanud mineval sügiselgi, ainult selle vahega, et siis andis lätlane Kopfschneider talle tooli alla, kuna tänavu ei hoolitsenud tema kui oma inimese eest keegi. Nõnda

pidi Indrek seal oma pambu kõrval seisma, palitugi seljas, sest midagi ei tohtinud inimene enesega enne teha, kui härra Maurus tahtis temaga rääkida rahast; pidi seisma ja vaatama ning kuulama, kuidas härra Maurus lahendas lõhnadeküsimust.

„Kes siin oli? Kes siin käis?“ päris ta ja aina vedas haisu, pistes nina ühe, teise ja kolmanda juurde. „Miks on aknad lahti? Kes tegi aknad lahti?“

„Tigapuu,“ vastati kooris.

„Ahaa!“ hüüdis härra Maurus. „Kutsuge Tigapuu siia!“

Ja kui see oli ilmunud, astus ta ligi, nuusutas tema riideid, laskis teda enesele näkku puhuda, müksas teda siis rusikaga rindu ja karjus:

„Du Schinder! Wo warst du?“

Aga kui Tigapuu kohe ei vastanud, karjus direktor edasi:

„Mis magusad haisud need on? Kust saite need haisud?“

„Käisin tuttava üliõpilase juures, see elab oma naisega, võib-olla sealt,“ seletas Tigapuu.

„Kes on see niisuke tuttav üliõpilane, kes elab niisukse naisega? Mis on tema nimi?“

„Ma tema nime ei mäleta,“ vastas Tigapuu.

„Kuis, kuis?!“ karjus direktor. „Tuttav üliõpilane, elab niisukse naisega ja nime ei mäleta?! Meie Tigapuu ei mäleta naisega üliõpilase nime!“

„See on vürsti sõber, sellepärast,“ vastas Tigapuu.

Nüüd nõuti ka vürst kohale ja sellegi nuusutas härra Maurus otsast otsani läbi. Imelikul viisil lõhnas Kaukasuse vürst just samuti, nagu meie oma Tigapuu, ainult selle vahega, et tema teadis selle üliõpilase nime, kes elab oma lõhnava naisega, ja Tigapuu ei teadnud.

„Aga see siin on minu maja ja minu majas maksab niisugune püha kõrd, et ükski minu poiss ei tohi minna sõbra juure, kel on nii lõhnava naine, sest muidu toob ta ka minu majja naise lõhnad,“ seletas härra Maurus nüüd ja lisas ähvardades juurde: „Aga ma kuulan järele, kas teie sõbral on nii lõhnava naine; seda teen ma,

ja siis räägib härra Maurus uuesti. Herr Ollino, Herr Ollino!“ jooksis direktor selle ukse taha, „tulge ja kirjutage selle üliõpilase nimi raamatusse, kel on nii lõhnava naine, et härra Mauruse nina tunneb siamaale.“

Aga Ollinot ei olnud ja nõnda jäigi lõhnava naisega üliõpilase nimi üles tähendamata, sest härra Maurusel enesel polnud aega. Vargamäe Indrek ootas rahaga. Sellepärast tõttas ta kärmesti eestoast läbi, viipas seal Indrekule käega ja nõnda läksid nad üheskoos mööda treppi üles, mis oli mineval sügisel lõhnanud, nagu leinav õpetajaproua kirikus. Aga tänavu ei tundnud Indreku nina midagi. Sellepärast vist läkski ta süda kangeks, igatahes kangemaks kui see meeldis Maurusele, kes jäi, oma tuppä jõudnud, Indreku kui oma inimese ette seisma, vaatas talle üle prillide otsa ja ütles:

„Te näete neid inemisi seal all: nemad käivad nii lõhnava naisega üliõpilase juures, et härra Mauruse maja haiseb nagu h....maja! Nemad tahavad ka minu ausast majast teha h....maja, seda tahavad nad, see Tigapuu ja vürstid, sest vürstid ei oska kunagi ilma h....karjata valitseda. Aga mis on sel vürstil siin valitseda? Siin majas valitseb, jumal tänatud, alles härra Maurus, vanahärra Maurus ja temal ei ole valitsemiseks h....maja haisu tarvis. Mõistate?“

Ja kui Indrek oli peanokutusega vastanud, et ta mõistab, küsis härra Maurus ilma igasuguse ettevalmistuseta:

„Kuipalju töite mulle raha?“

Ise sirutas ta käe, nagu peaks Indrek talle raha pihku lugema. Aga Indrek ei teinud seda, vaid tahtis enne härra Maurusega rääkida — tahtis kaubelda. Sellest tõusis kahe sõbraliku inimese vahel peaaegu samaugune meeoleolu, nagu oli valitsenud alltoas, kus härra Maurus oli haistnud mingisuguse naise lõhnu.

„Mis on mul teiega enne rääkimist, kui olete maksnud oma minevaastase võla ja selle protsendid, sest võlal on ju protsendid!“ seletas härra Maurus.

Aga Indrek arvas selle vastu, et las võlg jääb võ-

laks ja protsendid protsentideks, uue rahaga teeb tema uue kauba ja hakkab uut elu. Ja see uus elu pidi olema niisugune, et Indrek ei istuks ega võib-olla ei magaks-ki alltoas ja temal ei peaks olema uksekellaga vähimatki tegu, nii et ta ainult õpiks ja käiks klassis näitamas, mis ta õppinud — see oleks ainuke, mis ta tahaks selle uue raha eest härra Mauruse asutises teha.

„Aga keda ma siis panen allatuppa korda pidama?“ vaidles direktor vastu. „Teie oskate seda kõige paremini ja ka proua Malmberg on teiega väga rahul.“

Need viimased sõnad olid nii kavalasti öeldud, et Indrek peaaegu võpatas ja tal isegi välgatas mõte, nagu võiks härra Maurus tema tassikõrvade tõsist päritolu teada, või vähemalt aimatagi. Kaotada põhjus või ettekäänegi üksinda söögituppa minemiseks või sealviibimiseks, see pani mõtlema, nagu oleks Indrekul tõepoolest südamel proua Malmberg, kes armastab rääkida noorte inimestega nii tarka juttu. Aga ka siin ta sai lõpuks enesest võitu ja, nagu hiljemini selgus, väga õigel silmapilgul, sest tema südamevõrgutaja viibis Saksamaal ja ei olnud teadagi, millal ta sealt tagasi tuleb.

„Palju teil raha on?“ küsis direktor viimaks, kui ta nägi, et Indrek kuidagi järele ei anna, hakka heaga või katsu kurjaga, ja kui poiss oli summa nimetanud, ütles ta: „See on vähe, sellega ei saa; sest te lähte ju kõrgemasse klassi, seal on kallimad kooliõpetajad.“

Aga ise sirutas ta juba käe raha vastuvõtmiseks, nagu oleksid kaubad koos. Indrek ulatas talle nimetatud summa, mille direktor sahtli peitis ja siis küsis:

„Aga võlaprotsendid? Kuis siis nendega jääb? Kas teil siis enam sugugi ei ole?“

Indrek andis eitava vastuse.

„Noh, hea siis küll,“ ütles direktor nüüd, „ma protsenta ei nõuagi, aga selle eest peate hästi õppima.“ Ise vaatas ta Indrekule naerdes otsa, nagu teeks ta ainult tühja ja rumalat nalja.

Nõnda siis Indrek oli seks korraks jällegi täisõiguseline õpilane ja temal ei tarvitseks põrmugi häbi

tunda mõne voni, pani või krahvi ees. Kahjuks pole aga neist ükski ilmunud. Nende asemel on kari uusi, aga need ei puutu Indrekusse, sest nendega pole tal mingeid suhteid ega leiagi neid võib-olla. Ainult vürst on jäänud, nagu juba eespool tähendatud. Aga temagi hiilgus kipub kustuma ja seda sootuks tühistel asjaoludel. Õpilaste sekka on ilmunud keegi lohusnalineline tifliislane, kellel harjaspüsti juuksed, hall moelbilit kitsas bluus ja samasugused püksid — ainukesed selletaolised kogu asutises, sellepärast teatava õilsuse tunnuseks. Käed alati püksitaskuis, nagu kipuksid nad aina külmetuma. Ise ütleb ta, tema on grusiinlane, vürst kinnitab halvaks panevalt, et ainult armeenlane, aga tema näonaha järele otsustades pole ta see ega teine, vaid mõni teab mislane. Tema on väga tark ja teab kõik asjad paremini kui ükski teine. Juba esimesel päeval jutustas ta anekdoodi kuulsast Moskva advokaadist, kes Kaukasusse sõites vagunis kellelki küllusega-kiitlevalt tifliislaselt küsinud, et kui neil kõike seal nii hirmus palju, kuidas on siis lollidega lugu, millele saanud vastuseks: „Tule sinna, oled esimene.“ Õieti öelda selle anekdoodi tõttu kasvaski tifliislase mõju nii ruttu. Sest polnud midagi, et ta algas või lõpetas iga lause sõnadega: „Meil Kaukasuses“, nii et see talle hüüdnimeks jäi, vürsti hiilgus kippus tema aupaistuse kõrval ometi kahvatuma, liiatigi kuna ta poetas teise kohta selliseid ütlosti nagu: „Meil Kaukasuses on temataolisi vürste kogu maa täis“, millele ta varsti juurde lisas: „Neid mahub viis, kuus tükki ühte väikesesse niiskesse tuppa“. Ja nagu mööda minnes tähendas ta lõpuks: „Nii mõneski teises voolab vürsti verd ja paremat sorti kui sel seal, aga igauks ei taha sellega hoobelda ja ennast naeruväärseks teha.“

Nüüd kõik panid varsti tähele, et vürst on tõepoolest nagu naeruväärne. Õige, seda oli nii mõnigi varemalt märganud, aga ükski ei tihanud sellest rääkida. Jumal tänatud, nüüd oli ometi asi selge ja orjastatud avalik arvamus murdis omale tee vabadesse. Vutt, kes seisis Siku kõrval ja näppis selle väikese

sõrme küünt, keeleots alumise huule ja hammaste vahel, naeris: „Kas te pole näinud, et vürstlik aupaistus hiilgab läikivailt püksteltki?“ Temale naerdi kaasa, aga veel enam sellele, kes tähendas: „Teil hea naerda, aga eks katsuge ise püksirihmad kalosside alt läbi kanda.“ Tõepoolest oli väga naeruväärt püksirihmad kalosside alt läbi panna, liiatigi kui neid sooje kalosse kanda niihästi suvel kui talvel, nõnda arvati. Aga kõige halvem tuli alles. Selle ütles vaga Vainukägu, sest tema küsis Kaukasuselt:

„Kas teie vürstidel kõigil pead saarjaid täis on?“

„Mitte ainult saarjaid,“ vastas Kaukasus.

Sellega oli vürst nii-öelda löödud mees. Aga härra Maurusele ei meeldinud see, sest tema ei tahtnud, et mööduksid nii ruttu vürstide ja kõigi teiste õilsate ajad. Sellepärast hakkas ta Kaukasuse mõju vastu võitlema avalikult ja salaja ammu proovitud abinõudega. Varsti teadis kogu asutis, et Kaukasus on ainult Tifliisi rätsepa poeg ja et ta on kõigist koolidest välja heidetud, kuhu ta pandud, ning härra Maurus võtnud ta vastu ainult armu poolest, sest tema isa on aus inimene ja maksab korralikult.

„Kas teie ka olete kuulnud selle armeenlase — või mislane ta seal on. — juttu vürstidest ja teistest suurtest?“ küsis härra Maurus kord Indrekult. „On ta rääkind, et vürstid polegi vürstid?“

„Ei, härra Maurus, aga ta muidu niisama,“ vastas Indrek.

„Rääkige mulle tõtt,“ manitses direktor. „Sest pole ühti, et te enam ei seisa minu teenistuses, tõtt peate ikka rääkima.“

Aga Indrek ei rääkinud, nagu oleks ta tõearmastuse kaotanud. Sellepärast rääkis härra Maurus ise, selletades ilmaasju:

„Mõelge ometi isegi, mis peab meist saama, kui pole enam vürsta ega teisi ülemaid. Mis peab siis sündima keisrite ja kuningatega? Mis peab sündima meie oma keisri majasteediga? Aleksander teine tapeti ära, teate, pommiga; peab siis kõiki vürsta ja keisrid pom-

miga? Oleme siis meie sotsialistid, nihilistid või revolutsionärid, nagu vene üliõpilased? Mis teeb meie väike rahvas sotsialistidega ja revolutsionäridega? Kas revolutsionäär hakkab põldu harima? Ei, revolutsionäär ei hari põldu, ja siis jääme kõik nälga. Revolutsionäär mässab ainult ja teeb sotsialismust ning nihilismust, tapab vürsta, kuningaid ja keisrid. Aga on meil kuninga ja keisri tapjaid vaja? Kas meil on oma kuningas või keiser, keda vaja tappa? Ei ole, kõik teavad, et ei ole. Mina tean, teie teate, see armeenlane või mõni muu mislane on ehk kuulnud, et meil pole oma kuningat ega keisrit, nagu neil Kaukasuseski. Neil on ometi omad vürstidki, meil pole sedagi. No ütelge ise, keda me siis tapame, kui hakkame mässama ja teeme sotsialismust! Pole kedagi tappa. Sellepärast saab iga mõistlik inemine aru, et meil pole vaja sotsialismust ega nihilismust. Las sakslased teevad sotsialismust: neil on omad kuningad ja vürstid, keda nad tapavad — meil pole sellega asja. Väikesel Eestil pole sellega asja! Meie peame kõigest väest sellele vastu seisma, sest kui meie siin hakkame ülemuse vastu sotsialismust ja nihilismust tegema, siis pannakse meie kool kinni nagu ülikoolgi, kui üliõpilased mässavad ja panevad haisupomme. Kui see armeenlane nii väga armastab mässu ja nihilismust, siis mingu ta tagasi oma mägedesse ja mässaku seal; härra Maurus annab talle omalt poolt reisiraha. Ja ärgu ta tulgu vürstide kallale siin lagedal maal, siin Emajõe kaldal, ehk muidu mängime meie temale nihilismust. Teie teate ju, mis see sõna tähendab; olete juba terve aasta ladina keelt õppind. Nihil — ei midagi. Nõnda et, kui keegi tahab nihilismust, siis tema tahab ei midagi. Kui ta ütleb: mina olen nihilist, siis tema ütleb: mina olen ei midagi. Aga kas võib üks aus ja korralik inemine ülepea öelda: ei midagi? Mis te arvate, kas võib?“

Indrek oli kimbatuses. Ta oleks tahtnud direktorile anda meeldiva vastuse, aga ei osanud. Hea õnne peale ütles ta viimaks:

„Ei või.“